

**ЗБОРНИК «НАРОДНЫЯ БЕЛАРУСКІЯ ПЕСНІ»
ЛІЗАВЕТЫ ПАЎЛОЎСКАЙ І ЯГО ЗНАЧЭННЕ ДЛЯ
БЕЛАРУСКАЙ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКІ**

М. А. Парошына

*Студэнтка 3 курса філалагічнага факультэта,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр-т Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь,
maraxiii13@gmail.com;*

Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт Л. А. Гедзімін

У артыкуле прадстаўлены аналіз выдадзенага ў 1853 г. Л. І. Паўлоўскай зборніка «Народныя беларускія песні» і рэцэнзій на яго, апублікаваных у тагачасных расійскіх часопісах. Акрэслены недахопы і вартасці зборніка, адзначаны змешчаныя ў ім моўныя факты, на якія раней не звярталася ўвага. Прапанавана, якія каштоўныя звесткі сучасныя філолагі могуць знайсці ў «Народных беларускіх песнях».

Ключавыя словы: Л. І. Паўлоўская; «Народныя беларускія песні»; фалькларыстыка; абраднасць; народная творчасць.

**СБОРНИК «НАРОДНЫЕ БЕЛОРУССКИЕ ПЕСНИ»
ЕЛИЗАВЕТЫ ПАВЛОВСКОЙ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ
БЕЛОРУССКОЙ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ**

М. А. Порошина

*Студентка 3 курса филологического факультета,
Белорусский государственный университет,
пр-т Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь,
maryjkaan@gmail.com;*

Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент Л. А. Гедимин

В статье представлен анализ изданного в 1853 г. Л. И. Павловской сборника «Народныя беларускія песні» и рецензий на него, опубликованных в тогдашних российских журналах. Очерчены недостатки и достоинства сборника, отмечены содержащиеся в нем языковые факты, на которые ранее не обращалось внимание. Предложено, какие ценные сведения современные филологи могут найти в «Народных беларускіх песнях».

Ключевые слова: Л. И. Павловская; «Народныя беларускія песні»; фольклористика; обрядность; народное творчество.

ELIZAVETA PAVLOVSKAYA'S COLLECTION «BELARUSIAN FOLK SONGS» AND ITS SIGNIFICANCE FOR BELARUSIAN FOLKLORE STUDIES

M. A. Paroshyna

*3th year student of the Philological Faculty,
Belarusian State University,
4 Independence Avenue, 220030, Minsk, Belarus,
maraxiii13@gmail.com;
Supervisor – PhD, Ass. Professor L. A. Hiedzimin*

The article presents an analysis of the collection «Belarusian Folk Songs» published in 1853 by L. I. Pavlovskaya and reviews of it displayed in Russian literary magazines of the time. The shortcomings and advantages of the collection are outlined, and linguistic facts contained in it that have not been previously paid attention to are noted. It is suggested what valuable information modern philologists can find in «Belarusian Folk Songs».

Keywords: L. I. Pavlovskaya; «Belarusian Folk Songs»; folklore studies; ritualism; folk art.

Лізавета Іванаўна Паўлоўская-Кігн (1830 – 1915 гг.) – беларуская шляхцянка, фалькларыстка, маці рускамоўнага пісьменніка У. Л. Кігна-Дзедлава. У 1853 г. яна выдала зборнік «Беларускія народныя песні» (Санкт-Пецярбург, друкарня Э. Веймара) пад крыптанімам Е. П. (ад яе імя і дзявочага прозвішча, напісаных па-руску – Елизавета Павловская). На думку беларускага літаратуразнаўцы С. У. Букчына, які і адкрыў асобу збіральніцы, яна вырашыла ўзяць псеўданім, бо ў дваранскіх колах захапленне дзяўчыны літаратурнай і навуковай дзейнасцю магло б перашкодзіць замужжу [1, с. 154]. У кнізе Паўлоўская змясціла тэксты народных песень Быхаўскага павета – «самародных помнікаў славеснасці», як яна сама іх называла, а таксама апісанне вясельнага абраду. Фалькларыстка адзначала: «Я ні ў чым не змяніла песень, пісала так, як чула; але не захавала асаблівасцяў беларускага вымаўлення і прыняла рускі алфавіт» [2, к. 4]. «Народныя беларускія песні» стала першым асобным выданнем беларускіх песень, надрукаваным кірыліцай [3, с. 72].

Спадчыну Л. І. Паўлоўскай даследавалі І. К. Цішчанка, С. У. Букчын, В. І. Скідан (апошні, дакладней, даследаваў зборнік; аўтарства яго ён прыпісаў Кацярыне Пасек). І хоць імя фалькларысткі згадваецца ў такіх выданнях, як «Гістарыяграфія беларускай фалькларыстыкі» (К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік), «Беларускі фальклор» (І. В. Казакова), «Да народных вытокаў: Збіранне і вывучэнне беларускага фальклору ў 50-60-я гады XIX ст.» (І. К. Цішчанка), насамрэч яно мала вядомае нават у філалагічным асяродку, што, на нашу думку, не апраўдана, бо Л. І. Паўлоўская – адна з першых, хто пазнаёміў грамадскасць Расійскай

імперыі з беларускай народнай творчасцю і абраднасцю (разам з П. М. Шпілеўскім, І. І. Насовічам). У свой час зборнік «Народныя беларускія песні» не застаўся незаўважаным: на яго адгукнуліся ў пецябургскіх часопісах «Современник», «Отечественные записки», а таксама ў «Dzienniku Warszawskiem». Рэцэнзіі прыкметныя тым, што яны адлюстравалі не толькі меркаванне асобнага аўтара, але і стаўленне да беларускай народнай культуры ў тагачасных дэмакратычных колах наогул.

Першым на зборнік адрэагаваў ананімны аўтар «Отечественных записок» (як мяркуе С. У. Букчын, ім з'яўляецца М. Г. Чарнышэўскі [4, с. 149]). Сваю рэцэнзію ён пачынае з роздуму пра долю беларускай зямлі і слухна заўважае, што сярод усіх г. зв. «рускіх» народнасцей («велікарусаў», «маларусаў» і беларусаў) беларусы і іх фальклор з'яўляюцца найменей вывучанымі. Згадваючы, што беларускіх песень няма нават у зборы «Песні рускага народа» І. П. Сахарова, рэцэнзент задае пытанне: «Въ-самомъ-дѣле, что мы знаемъ о литературѣ Белой Россіи? Да и была ли, въ-самомъ-дѣлѣ, какая-нибудь литература въ Бѣлороссіи? Выработалось ли тамъ свое особенное нарѣчіе?..» [5, с. 77]. Аўтар – відаць, досыць добра абазнаны ў гісторыі «няшчаснай краіны старажытных Крывічоў» – выказвае меркаванне, што «беларуская паэзія мусіць быць багатай» [5, с. 78], і спадзяецца знайсці ў ёй адлюстраванне памяці пра спусташальныя войны, рэлігійны і саслоўны ўціск [5, с. 77]. Гэтыя чаканні, праўда, не былі апраўданыя.

Рэцэнзента «Отечественных записок» цяжка папракнуць у неаб'ектыўнасці. Ён справядліва для свайго часу адзначае, што для лінгвістаў зборнік «мае вельмі мала значэння» праз незахапанне народнай гаворкі [5, с. 78]. Аўтар прызнае, што адаптацыя тэкстаў карысная для расійскіх чытачоў, бо так яны лепш зразумеюць народныя песні беларусаў, аднак папярэджвае, што гэта можа ўвесці ў зман: «Многіе подумаютъ, что стихъ бѣлорусскій очень-близокъ къ великорусскому» [5, с. 80].

Для дэманстрацыі таго, наколькі моцна Л. І. Паўлоўская адхілілася ад арыгінала, рэцэнзент параўноўвае адзін зроблены ёй запіс з варыянтам гэтай жа песні, пададзеным у Шпілеўскага, звяртаючы ўвагу на дакладнае адлюстраванне другім адметнасцей жывога маўлення. Апошняя заўвага рэцэнзента тычыцца лексікі песень: ён выказвае шкадаванне, што збіральніца, разлічваючы на змест народных твораў, не пакінула ў зносках пераклад многіх незразумелых рускаму чытачу слоў [5, с. 81].

Аўтар рэцэнзіі вылучае і вартасці «Народных беларускіх песень». Матэрыял, прадстаўлены Паўлоўскай, – вясельныя песні і апісанні абрадаў – мае значэнне «ў археалагічных адносінах», для вывучэння звычаяў беларусаў. Пры гэтым звяртаецца ўвага, што Л. І. Паўлоўскай такіх песень сабрана «непараўнальна больш», чым П. М. Шпілеўскім [5, с. 78].

Завяршаецца рэцэнзія словамі: «Вообще же нельзя не поблагодарить г-жу П. за ея добросовестный трудъ, хотя онъ въ филологическомъ отношеніи и не будетъ иметь значенія» [5, с. 80].

Значна менш зычліва ў дачыненні да працы збіральніцы, а часам і да беларускай народнай паэзіі наогул, выступіў ананімны аўтар «Современника». На думку ўжо згаданага намі С. У. Букчына, рэцэнзія належыць А. С. Афанасьеву-Чужбінскаму, рускаму і ўкраінскаму пісьменніку і этнографу [4, с. 150]. «Маларасійскія» сімпатыі крытыка відавочныя па тым, з якім захапленнем ён піша пра фальклор украінцаў ва ўводнай частцы сваёй нататкі. Гэтым можна патлумачыць, чаму аўтар, азнаёміўшыся са зместам зборніка, зрабіў выснову, што прыведзеныя песні «по большей части передѣланы изъ малорусскихъ». Значная частка рэцэнзіі фактычна з'яўляецца спробай даказаць неарыгінальнасць беларускіх песень; яе аўтар абгрунтоўвае падабенствам сюжэтаў, уласна вершаў і наяўнасцю спецыфічных гістарычных фактаў, «невядомых» беларусу. Так, ён адмаўляе беларускай песні ў самабытнасці праз згадку казакоў: «Для людей, незнакомыхъ съ краемъ, мы можемъ замѣтить, что въ Бѣлоруссіи не было казачества. Принявъ же во вниманіе, что во многихъ мѣсняхъ воспѣваются казаки и ихъ подвиги, <...> мы невольно придемъ къ заключенію, что инья малорусскія мѣснѣ цѣликомъ переходили въ Бѣлоруссію» [5, с. 27]. Ён не бярэ пад увагу комплекснасць, складанасць утварэння і бытавання народнай слоўнай творчасці. Па такой жа логіцы варта лічыць запазычанымі ўсе беларускія песні, дзе згадваецца мора, і амаль усю народную паэзію ўсходніх славян, у якой ёсць вобраз Дуная. Сучаснай навуцы, аднак, вядома, што падчас паўстання Б. Хмяльніцкі засылаў сваіх агітатараў у Беларусь, у выніку чаго беларускае Палессе і Падняпроўе стракацелі казацка-сялянскімі атрадамі, утворанымі з мясцовага насельніцтва [6, с. 93]. Наўрад ці ў сярэдзіне XIX ст. пра гэта не было ніякіх звестак. Калі яны былі, то невядома, што праявіў аўтар рэцэнзіі: ці ўласную неадукаванасць, ці наўмысную несумленнасць.

Крытык каментуе словы збіральніцы пра «рускі алфавіт»: «Неужели мы до сихъ поръ такъ жестоко обманывались, что не знали о существованіи бѣлорусской азбуки! Вѣдь, кажется, бѣлоруссъ коренной русской, <...> онъ и молится по русски и говоритъ русскимъ, болѣе южнымъ языкомъ, и наконецъ никогда не имѣлъ притязанія ни на что иностранное. <...> Откуда же онъ взялъ бы чужую азбуку?» [5, с. 24]. Мы ж назавём заўвагу Е. П. вельмі слушнай: да таго часу беларускія народныя творы друкаваліся толькі лацінкай і/ці ў перакладзе на польскую мову (узгадаем зборнікі Я. Чачота, Я. Баршчэўскага). Л. І. Паўлоўская зусім не недасведчаная аматарка; яна ведае гісторыю выдання народных песень і свядома робіць выбар на карысць кірыліцы.

Артыкул не пазбаўлены аб'ектыўнасці. Аўтар «Современника», як і яго папярэднік з «Отечественных записок», указвае і на недахопы зборніка, і на каштоўнасць раздзела з вясельнымі песнямі. Напрыканцы рэцэнзент прызнае, што «сбирать и издавать народныя пѣсни какого бы то ни было края – всегда заслуга», аднак нагадвае пра неабходнасць захавання рэзкіх асаблівасцей гаворкі [5, с. 27].

Мы не можам не пагадзіцца, што адаптацыя тэкстаў песень пад рускі правапіс істотна панізіла вартасць зборніка. Пагатоў, на тым этапе развіцця фалькларыстыкі і этнаграфіі, калі ў цэнтры ўвагі былі рэгіянальныя адметнасці маўлення. Паўлоўская, імкнучыся зрабіць тэкст больш ясным для расійскага чытача, не толькі не перадала характэрныя рысы беларускай фанетыкі, але і прыстасавала беларускую марфалогію пад рускую. На рускі ўзор уніфікаваліся канчаткі дзеясловаў (ідуць, ведуть, потрясетъ, принесетъ), не захаваліся адметнасці скланення назоўнікаў з асновай на заднеязычны (живешь нашъ баринъ в повагѣ – неси нам горѣлку в баклагѣ [2, к. 9]), канчаткі прыметнікаў мужчынскага роду прыстасоўваліся да рускай арфаграфіі (лютый, родной, лихий). Разам з гэтым, часам збіральніца пакідала аўтэнтчныя беларускія формы для захавання рытму і рыфмы (тая, а ужѣж, побѣгла б).

Пераклад непазбежна вёў да мастацкіх страт: парушэння рытму, рыфмы, інтанацыі (Летели соколы с чужой, дальней стороны – // Сели, пали на вдовином дворѣ [2, к. 16] («двары»). Каб зберагчы вершаваную структуру песні, у шмат якіх выпадках збіральніца пакідала беларускія словы неперакладзенымі (Охъ! татку мой, татку! // Приди ко мнѣ въ нову хатку, // Въ нову хатку на порадку. // Возьми мою сокрушину // Въ шелковую хустину) [2, к. 13]. Зацьмявала сэнс адсутнасць спасылак пры беларускіх словах, якія моцна адрозніваюцца ад рускіх (тын, кут, зязюля, шчыра, гаспадыня, дзякуючы і інш.), ці пры міжмоўных амонімах (ліст, гадзіна, нядзеля, радзіна, музычэнька, дзіўны).

Аднак гэтая недакладнасць не прымяншае каштоўнасці зборніка як крыніцы сюжэтаў народнай паэзіі. Л. І. Паўлоўская прадставіла досыць разнастайны матэрыял. У кнізе змешчана сем вясенніх песень, дзевяць летніх песень, сем лірычных песень, восем г. зв. «думак» (балад і бяседных песень), некалькі «апавядальных», сярод якіх – незвычайная балада пра князя Васілія. Прысутнічаюць і пашыраныя народныя песні: «Высок наш бор высок...», «Ах ты доля, моя доля, зачем ты не такая, как тая людская?», «За рѣчкою, да за быстрою, лежитъ казакъ застреленный».

Паўлоўская не толькі прыводзіць тэксты песень; яна тлумачыць, з якімі звычаямі яны звязаныя, якімі дзеяннямі суправаджаліся. Так, пасля карагоднай песні падаецца апісанне танца, а ў раздзеле з летнімі песнямі збіральніца паведамляе пра мясцовую традыцыю частавання сялянак панскай гарэлкай. У кнізе паясняецца, чаму заручыны называюць запоінамі (пасля таго, як бацькі нявесты пагадзіліся на жаніцьбу, яны для

выгляду пытаюцца і думкі дачкі. Тады яна робіць прапанову «піць гарэлку» – адсюль і запоіны [2, к. 20]). Раскрываюцца і народныя назвы раслін («Сонь» – названне першага весенняга цвѣтка (сіянога), растушага прымусцвенно вь сосновыхь лѣсахь [2, к. 7]).

Самай каштоўнай часткай кнігі Е. П. з’яўляецца раздзел, прысвечаны вяселлю, які складаецца з вычарпальнага апісання абраду і звязаных з ім песень. Бясспрэчная вартасць дадзенага раздзела заключаецца ў тым, што гэта – першы ў этнаграфічнай літаратуры Расійскай імперыі грунтоўны разгляд беларускага вяселля, здзейснены чалавекам, які непасрэдна назіраў за народнымі звычаямі беларусаў. Паўлоўская строга вылучае галоўныя этапы беларускага вяселля: сваты, пасад (сугляды), расплятанне касы, выезд пад вянец, выпечка караваю, уласна вяселле. Пасля этнаграфічнай часткі ў кнізе змешчана звыш 80 вясельных песень.

Апрача таго, Е. П. падае звесткі, не знойдзеныя ў тагачасных і пазнейшых этнаграфічных даследаваннях [3, с. 73]. Магчыма, гэтыя звычаі былі вузка рэгіянальнымі; магчыма, былі пашыраныя і ў іншых мясцінах Беларусі, але з часам зніклі з традыцыйнага вясельнага сцэнарыя. Нельга не пагадзіцца з думкай І. К. Цішчанкі пра тое, што зборнік набывае асаблівае значэнне цяпер, бо ён сведчыць, якую шматстайнасць формаў і абрадаў давала народная мастацкая традыцыя [3, с. 73].

Дзеля справядлівасці прыгадаем, што Л. І. Паўлоўская не адзіная, хто публікаваў беларускія песні ў перакладзе ці з незахавааннем вымаўлення. Падобнай можна лічыць і працу Я. Чачота «Сялянскія песні з над Нёмана і Дзвіны». Паўлоўская, у адрозненне ад многіх іншых расійскіх фалькларыстаў, сапраўды «ні ў чым не змяніла песень». Яна не дапаўняла іх радкамі з іншых варыянтаў, ствараючы своеасаблівы «зводны тэкст», не перайначвала вобразаў і дэталей, зберагала змест і ідэю песні. Зборнік даў праўдзівую і шырокую інфармацыю, з дапамогай якой адукаваны і неперадузяты чытач мог уявіць, што ў беларусаў існуе самабытная песенная культура, цікавая абрадавая паэзія.

Хочацца звярнуць увагу на тое, што Паўлоўская не схавала ад расійскага чытача беларускую мову цалкам. Пры апісанні вясельнага абраду словы ўдзельнікаў пераказваюцца ў арыгінале (праўда, без захавання акання). Так, напрыклад, перадаецца рэпліка дружкі пры «адорванні» нявесты: «Эй! Якъ ёсь тутъ matka родная! Чымъ подаришь княгиню молодую: ци конемъ, ци воломъ, ци хлѣбом-солью, ци добрым словомъ?» [2, к. 22]. Што, вядома, не «перакрывае» страт, але не мусіць быць прапушчана.

Ці мае зборнік карысць і для мовазнаўцаў? На нашу думку, ён можа быць матэрыялам для дыялектолагаў. Сапраўды, збіральніца пазбавіла песні іх аўтэнтчнага гучання. Аднак яна захавала адметную беларускую лексіку (поулякаліся, калужинки, баклага, яндовка, размовістый, богдай (бадай), сокрушина (скруха), тавар і інш.), сінтаксічныя

канструкцыі (старажытную форму найвышэйшай ступені параўнання «высок наш бор над всемі борами»; асаблівасці ўжывання прыназоўнікаў з назоўнікамі множнага ліку «у него шапочка безь венца, безь червоныя квѣточки» (вінавальны склон замест роднага), марфалагічныя рысы (канчаткі назоўнікаў і суфіксы інфінітыва і дзеепрыслоўяў: сватове, шчыпаці, гледзючы). Нарэшце, у тэкстах адлюстраваныя і некаторыя фанетычныя рысы, якія не мог заўважыць расійскі крытык сярэдзіны XIX ст., але якія добра відаць сучаснаму філолагу: недысімілятыўнае яканне (загорьайку), скарачэнне апошняга галоснага ў прыназоўніках (весті д’отца, маті дошлі; д’об’ддейка), пратэтычныя зычныя (востры меч).

Такім чынам, «Народныя беларускія песні» маюць значэнне не толькі як крыніца інфармацыі пра абраднасць усходу Беларусі і пра сюжэты народных твораў; ён сапраўды можа быць «матэрыялам для навукоўцаў», дыялектолагаў. Імаверна, пры больш грунтоўным і мэтанакіраваным вывучэнні зборніка беларускія фалькларысты змогуць зрабіць новыя высновы пра народную творчасць, пра частотнасць канкрэтных сюжэтаў, матываў на тэрыторыі Беларусі. Нарэшце, зборнік важны як сведчанне багацця фальклору пэўных мясцін – беларускага Падняпроўя.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Букчин С. «... Труд мой не будет бесполезным» // Нёман. 1980. № 11. С. 148–165.
2. Народные белорусские песни [Микроформа]: [песни записаны в Быховском повете Могилевской губернии] / собрания Е. П. Минск : Госбиблиотека БССР, 1964. 1 микрофильм рулонный (46 кадров).
3. Цішчанка І. Адна з першых // Мастацтва Беларусі. 1984. № 10. С. 72–74.
4. Народныя Бѣлорусскія Пѣсни. Собрания Е. П. Санкт-Петербургъ. 1853. Въ тип. Э. Веймара. Въ мал. 8-ю д. л. 86 стр. // Отечественныя записки : учено-литературный журналъ. Г. 15 1853, Т. 90, № 9–10. 1853. Отд. V. Новыя Сочиненія С. 77–81. [Электронный ресурс]. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_FD_2997/. (дата обращения : 14.04.2025).
5. Народныя Бѣлорусскія пѣсни. Собрания Е. П. Спб. // Современникъ : литературный и общественно-политический журналъ 1853. Т. 42. № 11. Отд. IV. Библиографія. С. 2–27. [Электронный ресурс]. URL: https://rusneb.ru/catalog/005664_000048_RuPRLIB12050664/. (дата обращения : 15.04.2025).
6. Гісторыя Беларусі і сусветная цывілізацыя: дапам. для студэнтаў прыродазн. фак. / А. Г. Каханоўскі [і інш.]. Мінск : БДУ, 2008.